
Ekonomická a vnitropolitická situace Ruska a jeho zahraniční politika

Václav Kotyk

Současné Rusko je státem přechodného období. Přeměna této rozsáhlé země v zemi s fungující tržní ekonomikou a s fungujícím demokratickým politickým systémem je záležitostí velmi dlouhodobou. Stejně jako jiné země nemůže ani Rusko určitou vývojovou etapu přeskočit. Podstatou z hlediska hodnocení ruského vývoje je proto *vývojová tendence*, která se zde prosazuje a která nepochybně spočívá v přechodu od centralizované, státem řízené ekonomiky k tržní ekonomice a v přechodu od totalitního politického systému k systému pluralitní demokracie. Přitom pro Rusko – stejně jako pro ostatní postsocialistické státy – má dnes rozhodující význam ekonomická transformace.

Současná ruská ekonomika

Pokus o realizaci radikální varianty ekonomické reformy personifikovaný osobností bývalého premiéra Gajdara, opírající se o recepty vypracované ekonomickou vědou mimo Rusko a ignorující složitost a specifčnost zdejších podmínek transformačního procesu, nejenže nepřinesl očekávané výsledky, ale značně prohloubil již existující ekonomickou a sociální krizi. A co je nejdůležitější – zbavil reformní politiky podpory veřejnosti. Proto v prosincových parlamentních volbách v roce 1993 získala favorizovaná Jelcinova Ruská volba jen 15,3 % hlasů. Gajdar musel odejít z funkce předsedy ruské vlády zodpovědného za ekonomickou reformu. Jeho místo zaujal Viktor Černomyrdin, bývalý ředitel obřího koncernu Gazprom, pro něhož nebyla a nejsou charakteristická radikální reformní opatření. Ten uvažuje spíše v mikroekonomických kategoriích a vzhledem ke své znalosti poměrů v ruské ekonomice se v současných nepřehledných ruských poměrech dovede patrně lépe orientovat než teoretik Gajdar. Současně se zcela logicky objevila otázka dalšího postupu ekonomické transformace. Podle G. Popova „*jde o ruský model industrializace. Tento model zahrne všechny podstatné výsledky a rysy postindustriálního rozvoje ostatních zemí a současně bude odrážet zvláštnosti Ruska..., výsledkem musí být vlastní model, odpovídající specifice Ruska přechodného období.*“¹

Je nutné konstatovat, že *současná ruská hospodářská politika nedisponuje podobným uceleným modelem*, z něhož by bylo možné odvodit praktická řešení těch či oněch otázek hospodářského života, pevná a fungující pravidla ekonomického chování, umožňující cílevědomé prosazování tržních principů v ruské ekonomice. Ruská vláda v rámci jen velmi všeobecných představ o transformaci ekonomiky přistupuje pragmaticky, často živelně a impulzivně k řešení těch či oněch problémů, vystupujících v té či oné konkrétní situaci do popředí. Řeší spíše jednotlivé palčivé problémy než problémy ekonomického komplexu jako celku. Jelcin dnes vládne na základě především prezidentských dekretů a prezidentskými dekrety se řídí i vztahy v ekonomice. Tato praxe řešení ekonomických problémů země, suplující nepropracovanou a často neexistující legislativní základnu ekonomické transformace, bude zřejmě v nejbližší době pokračovat a bude přispívat spíše k destabilizaci ruského ekonomického a ve svých důsledcích i politického života.

Proces ekonomické transformace se přitom rozvíjí v podmínkách politického zápasu

rozhodujících politických sil a zájmových skupin, zejména v kontextu rozdílných zájmů vlivných ekonomických skupin a organizací, lobbujících na ruské politické scéně a prosazujících své egoistické zájmy všemi dostupnými legálními i nelegálními prostředky. Viceprezident Šachraj otevřeně přiznává: „... v současném ruském životě probíhá válka ekonomických a politických elit. A bude trvat tak dlouho, dokud si tato uskupení nerozdělí majetek.“⁴² K těmto uskupením patří i vojenskoprůmyslový komplex, nadále zaujímající klíčové místo v ekonomice země a představující jeden z rozhodujících faktorů jejího politického života. Jeho vliv na politiku země patrně ještě více posílí vojenský zásah v Čečensku. A mluvíme-li již o silách ovlivňujících ruskou ekonomiku i politiku, nemůžeme pominout různé mafie ani tu skutečnost – řečeno slovy V. Černomyrdina –, že „zločinecké kruhy dnes kontrolují nejméně 40 000 podnikatelských subjektů, včetně státního sektoru. Zvláštní neklid vyvolává rozvoj kriminality v peněžním a bankovním sektoru.“⁴³

I za této obtížné situace se Černomyrdinově vládě podařilo v polovině roku 1994 dosáhnout určitých dílčích pozitivních výsledků. Měsíční míra inflace, která ještě v lednu 1994 činila 21,4 %, se v červnu snížila na 4,8 % a v srpnu poklesla na 4 %, což znamená, že byla nejnižší za poslední tři roky. V létě roku 1994 se zastavil i pokles průmyslové výroby, což se promítlo v mírném růstu hrubého domácího produktu. Zejména pokles měsíčního tempa inflace o 7–9 % – což se předtím nepodařilo dosáhnout ani Gajdarovi, ani Fjodorovi – umožnil Černomyrdinovi upevnit si image rozumného reformátora jak v Rusku, tak i v očích Západu.

Význam těchto pozitivních změn v rozvoji ruské ekonomiky však nelze přeceňovat. I v roce 1994 se ekonomický vývoj Ruska podstatně odkláněl od parametrů dlouhodobé varianty rozvoje, kterou vláda původně vybrala. Problém vznikl tam, kde byl původně nejméně očekáván; došlo k prudkému poklesu průmyslové výroby, jenž v prvním čtvrtletí roku 1994 činil 25 %, v dubnu 27 % a v květnu 29 %. Přitom pád průmyslové výroby v odvětvích určujících úroveň ruského průmyslu probíhal a probíhá ještě prudším tempem. Katastrofální je zejména situace ve strojírenství. Tento vývoj se dotýká samotné technologické bezpečnosti země, samé podstaty ruského průmyslového rozvoje a výroby špičkových technologií. *Jestliže se v roce 1995 nepodaří oživit investiční poptávku ve strojírenství, může ruský strojírenský komplex přestat existovat, což by vážně ohrozilo ekonomickou samostatnost Ruska i jeho postavení jako velmoci.* Nemluvě o tom, že značně poklesla i produkce lehkého a potravinářského průmyslu a že zejména situace v zemědělství je dnes přímo katastrofální.

Vývoj současné ruské ekonomiky se tedy zásadně liší nejen od vývojových cest ekonomiky vyspělých západních států, ale i od vývojové varianty řady asijských zemí, které v uplynulých letech dosáhly mimořádných hospodářských výsledků. Model zapojení ruské ekonomiky do světové ekonomiky, v němž Rusko fakticky vystupuje jen jako vývozce surovin a energie (více než 80 % exportu) a dovozce strojů a zařízení, se z hlediska ruských národních zájmů jeví jako neudržitelný. Odsuzuje totiž tento stát k trvalé hospodářské a vědecko-technické zaostalosti a k neúnosné závislosti na vyspělých ekonomikách. Odstraňuje ho jako konkurenta západních států na světových trzích, a dokonce jednotlivé ruské podniky přestávají být konkurenceschopné i na vlastních trzích. Navíc efektivnost exportu surovin a energie v důsledku cenových pohybů na světových trzích – přes jeho růst – neustále klesá. Nikoli náhodou je tento model zapojení Ruska do světové ekonomiky podporován vedoucími průmyslovými a finančními kruhy západního světa. Ve světě tržní ekonomiky totiž platí, že nikdo nikdy nebyl a nebude zainteresován na existenci efektivního konkurenta.

Skutečnost, že Rusko bylo odsunuto až na šesté místo na světě v průmyslové výrobě, a to nejen za USA, Japonskem a Německem, ale i za Čínou a Indií, a že tu s největší pravděpodobností zůstane velmi dlouhodobou dobu, je pro jeho politiku značně znepokojující. Zachování postavení velmoci v jaderném měření a místa stálého člena v Radě bezpečnosti OSN se opírá o nepoměrně menší ekonomický a vědecko-technický potenciál, než jakým disponoval bývalý Sovětský svaz. Jestliže ruská politika nenajde cestu k řešení tohoto

rozporu, bude Rusko v budoucím světě odsouzeno *přijmout roli druhořadého faktoru* rozvoje světové ekonomiky a nakonec i politiky. Má-li si udržet své velmocenské postavení, musí se stát zemí s rozvinutou a fungující tržní ekonomikou. Vědomí, že pokračovat v jeho přeměně v rozvojovou zemi nelze, vyústilo v Černomyrdinovo rozhodné stanovisko – „*strukturální přestavba hospodářství bude těžištěm veškeré činnosti vlády*“. V této souvislosti se ruská politika nebude moci vyhnout řešení řady palčivých problémů, jejichž řešení bylo odkládáno především z obav ze sociálních důsledků, které by přijatá rozhodnutí vyvolala.

V představách ruské vlády by se aktivní politika ekonomické stabilizace země měla rozvíjet ve čtyřech hlavních směrech:

1) podporou neefektivnějších výrobních a investičních projektů s rychlou návratností vložených prostředků na straně jedné a likvidací, reorganizací, eventuálně reprofilací ztrátových podniků a ztrátových odvětví na straně druhé;

2) vytvářením příznivých podmínek pro vstup ruského národního i zahraničního kapitálu do prioritních výrobních odvětví a regionů, což předpokládá i vytvoření odpovídající koncepce daňové politiky;

3) přechodem k novému typu privatizace na aukčním a konkurzním základě;

4) zcela adresnou sociální politikou.

Zvláštní pozornost chce ruská hospodářská politika věnovat otázkám *regionálního rozvoje*, kde je zřejmě těžiště strukturální přestavby ekonomiky. Černomyrdin v této souvislosti poukázal na potřebu vypracovat „*několik variant modelů strukturální politiky, které by respektovaly zvláštnosti hospodářského rozvoje regionů*“, jejichž vliv v hospodářské politice – a nejen v hospodářské politice – narůstá. Přitom často „*nadhazované*“ nebezpečí rozpadu Ruska – přes důsledky čechenské krize – není pravděpodobné. Jestliže analyzujeme postoj nejdůležitějších regionů Ruska k federativnímu státu, vidíme, že smyslem požadavků místních politických elit není ani tak snaha o oddělení od Ruské federace, jako spíše snaha o více či méně podstatné přerozdělení zejména finančních zdrojů, které tyto významné regiony produkují a jimiž disponovaly – a vlastně i nadále disponuje – moskevské centrum. *Do popředí se dnes dostala problematika vztahů mezi moskevským centrem a jednotlivými regiony Ruska*. Na pořadu dne je proto otázka přestavby těchto vztahů na *důsledně rovnoprávných zásadách*. Pokud vláda bude v tomto směru orientovat svou regionální politiku, nestane se ani čechenská krize impulzem k rozpadu Ruské federace. Zda k tomu dojde, či nikoli, závisí především na Moskvě. Přitom rozvoj Ruské federace na základě rovnoprávných vztahů jejích subjektů je objektivně zájmem Ruska, a dokonce je *jedinou cestou*, jak zachovat jeho jednotu, důležitou z hlediska jeho mocenského postavení.

Východisko k řešení těchto gigantických úkolů si však ruská vláda značně zkomplikovala vojenským zásahem v Čechensku dne 11. prosince 1994. I když Černomyrdin ujišťoval a stále ujišťuje, že se navzdory nákladné operaci v Čechensku nezmění program hospodářských reforem a že rok 1995 musí být rokem stabilizace ruské ekonomiky, nemohl zároveň nepřiznat, že splnit hospodářské záměry tříletého plánu reforem na léta 1995–1997, přijatého ruským kabinetem koncem března 1995, bude krajně obtížné. Za dané situace lze proto důvodně pochybovat o splnění cílů, které si pro rok 1995 vytyčila ruská vláda.

Ambiciózní rozpočet přijatý na rok 1995 je orientován na „*tvrdou restriktivní politiku*“, na boj s inflací, která je největší a trvalou hrozbou reformního procesu, a na zřeknutí se emisních zdrojů financování rozpočtového deficitu. Počítá např. se snížením měsíční míry inflace během druhého pololetí roku 1995 na 1–2 %. Zatím však hodnota ruské měny neustále klesá, přičemž nedůvěra v národní měnu klesá tím rychleji, čím déle trvá období politické a ekonomické nestability a čím méně jsou úspěšné pokusy o její odstranění. Jen stěží bude možné udržet rozpočtový deficit v předpokládané výši 7,7 % hrubého domácího produktu.

Prostředky na financování válečných operací a na poválečnou obnovu, s nimiž rozpočet původně nepočítal, lze získat jen změnou struktury rozpočtových výdajů, zejména kráce-

ním státních investic, což ve svých důsledcích nemůže neprohloubit současné ekonomické obtíže. Černomyrdinem ohlašovaný *obrat k lepšímu se proto jeví jako nereálný*, i když se nelze domnívat, že by sama čečenská krize mohla snad zastavit proces realizace hospodářských reforem v Rusku. Přesto je však schopna i tak pomalý proces zabrzdit a ještě více zkomplikovat ekonomickou situaci. V souvislosti s vnitropolitickými změnami, které nelze prognózovat, není možné zcela vyloučit ani vznik okolností, které by mohly ohrozit samu podstatu reformního procesu v ruské ekonomické sféře.

Vnitropolitická situace v Rusku

Transformační proces v Rusku, jeho tempo a charakter *závisejí hlavně na tom, jaké politické síly se v následujícím období* (v průběhu nadcházejících parlamentních a prezidentských voleb) na zdejší politické scéně *prosadí jako dominantní*. Přitom pohyb na politické scéně ovlivňuje jak hospodářsko-sociální situaci, tak i faktory čistě politické povahy, včetně mezinárodněpolitických. Proto se i čečenská krize stala určitým impulzem ke změnám, probíhajícím a rýsujícím se v ruském politickém spektru, v konfiguracích různých politických spojení.

Vojenský zásah v Čečensku ve svých důsledcích posílil pozice těch politických sil a zájmových skupin, které měly od počátku vážné výhrady – a někdy i negativní poměr – k jakémukoli radikálnějšímu pojetí reformy ruského politického a ekonomického života. Patrný se stal růst vlivu militaristických a autoritářských tendencí. Sílí zejména vliv armádních a bezpečnostních složek a příslušných institucí nejen v politickém životě jako takovém, ale i jejich vliv na prezidenta Jelcina. Před televizní kamerou konstatoval s uspokojením Žirinovského mluvčí Viktor Novozemcev: „*Prezident se k nám přiblížil*.“ Obavy z vytvoření *koalice Jelcin–Žirinovskij*, o nichž se můžeme dočíst v ruském tisku, nejsou tedy zcela neopodstatněné, i když již *samu možnost vytvoření podobné koalice lze reálně pokládat za velmi nepravděpodobnou*, eventuálně za velmi krátkodobou, protože stále přetrvávají velmi podstatné rozpory mezi oběma stranami.

Novým a podstatným prvkem ruské politické scény je *postupný rozchod Jelcina s demokracií*, jenž byl zaznamenán již v době před čečenskou krizí, a to v souvislosti s diferenciací názorů uvnitř i tak nejednotného demokratického tábora na otázky ekonomické transformace. Liberální politici, kteří ještě nedávno Jelcina zcela podporovali, se dnes stali jeho otevřenými kritiky. Jde především o expremiéra Gajdara, jenž navíc rozhodně odmítl vojenský zásah v Čečensku jako způsob řešení konfliktu. A vůdce parlamentní frakce Jabloko, jeden z možných kandidátů na prezidentskou funkci G. Javlinskij, dokonce prohlásil, že by Jelcin reformám nejvíce prospěl tím, kdyby z politiky odešel. Jelcin ztratil své dřívější téměř neofesitelné postavení v ruském politickém životě a pokles jeho prestiže dále pokračuje. Z průzkumu veřejného mínění, jehož výsledky uveřejnila koncem února 1995 ruská televizní stanice NTV, vyplývá, že Jelcinovi dnes důvěřuje jen 7 % Rusů. V souvislosti s čečenskou krizí komentovala Litěraturnaja gazeta tuto skutečnost následujícími slovy: „*Čečensko je krach. Krach Jelcina jako politika i jako člověka. Krach našich nadějí v něj. Je to stoprocentní politická sebevražda*.“

Podobná v podstatě emocionální stanoviska nelze přeceňovat. Stejně jako z faktu, že vzrostl vliv konzervativních sil na Jelcina, ještě nelze vyvozovat, že se Jelcin s těmito silami ztotožnil, že bude jejich nástrojem. V *chybném* rozhodnutí vojensky zasáhnout v Čečensku se spíše než tlak těchto sil na Jelcina projevila sama podstata jeho osobnosti jako politika, jenž měl *vždy sklon k silovým řešením*. Čečenská krize jen odhalila, že Jelcin, který se v souladu se svými ambicemi a pod vlivem okolností na politické scéně profiloval jako vedoucí představitel ruských demokratických sil, jako garant demokratických přeměn a který byl takto světem vnímán, nikdy nebyl skutečným demokratem a že v tomto směru je pro něho obtížné – ne-li nemožné – překročit svůj vlastní stín. V současném Rusku, kde tváří tvář všeobecnému rozvratu sílí volání po silné a výkonné státní moci, nelze očekávat, že by důsledkem čečenské krize mohl být Jelcinův bezprostřední odchod z politického

života, z prezidentské funkce. *Přes vlnu sílící kritiky zůstává i nadále jednou z nejsilnějších osobností ruské politické scény.* I když mu výzkumy veřejného mínění a specialisté na ruskou problematiku dnes většinou nedávají šanci v nadcházejících prezidentských volbách, nelze jeho možnosti (pokud bude vůbec kandidovat) podceňovat. Může ještě překvapit nečekanými, případně i populistickými kroky. „*Jelcin je mistr politických obrátů. Naplní celou jeho politickou kariéru. Je to i genetická vlastnost jeho charakteru i styl jeho řízení.*“

V každém případě se dnes v ruském politickém spektru díky značnému poklesu Jelcinovy popularity vytvořila nová situace. Lze předpokládat, že se budou výrazněji hlásit o slovo ti představitelé ruské politické elity – ať již demokraticky, či konzervativně orientovaní –, kteří byli Jelcinovou dominantní osobností, těšící se podpoře Západu, odsunutí na vedlejší kolej, do pozice „věčných čekatelů“. Poněkud prostoduchá představa Západu – a nejen Západu –, že garantem demokratických změn v Rusku je pouze Jelcin, stavěla mnohé čtížadostivé reprezentanty ruské politiky do nevýhodného postavení. Demokratům i konzervativcům se nyní naskýtá šance vstoupit do politického zápasu o nejvyšší funkci a již dnes jsme svědky pokusů této šance plně využít. *Kdo z nich zvítězí v nadcházejících parlamentních a prezidentských volbách, se zatím neodvážá nikdo seriózně prognózovat. V současném Rusku je na to ještě příliš brzy.* Jelcin sám si nevychoval žádného „korunního prince“ a své důvěrníky a spojence neustále měnil. Cesta k nejvyšší funkci je tedy otevřená.

Vzhledem k tomu, že v Rusku ještě neexistuje jasněji definované a stabilní politické spektrum, nezbyvá než pro posouzení otázky potenciálních Jelcinových nástupců posoudit pozici těch existujících mocenských bloků, které jsou v nepřehledné ruské společnosti k dispozici. V této souvislosti lze rozlišit několik skupin, které se částečně překrývají a které nebyly zcela jasně vymezeny: mocenský aparát a centrální byrokracie; státní průmysl; regionální správa a elity; armáda a bezpečnostní služby; soukromý sektor a finance. V ruské historii je možné vysledovat rozhodující kritérium umožňující tomu či onomu politikovi dosáhnout nejvyšších mocenských pozic. *Je to spojení konkrétní osoby se společenskou skupinou, která je na vzestupu.* Připomeňme si, že se Gorbačov prosadil do nejvyšší funkce jako představitel „osvícené“ stranické vrstvy, přesvědčené o nezbytnosti změn, a Jelcin jako představitel sílícího ruského nacionalismu.

Rusko a ostatní země Společenství nezávislých států

Jedním z faktorů krizového vývoje v Rusku byl rozpad Sovětského svazu. Tento rozpad znamenal především likvidaci národohospodářského komplexu, jehož ekonomické svazky byly patrně mnohem těsnější než v Evropském společenství a zajišťovaly vysoký stupeň vzájemné závislosti a zajištěnosti. Ve skutečnosti představoval SSSR „jeden velký závod“ se vzájemně provázanými výrobami, s vysokým stupněm závislosti jednotlivých republik na sobě navzájem a zejména na ruské ekonomice. Radikální zprůtrhání těchto svazků, *motivované především politicky,* vedlo v roce 1993 i v následujících letech k prudkému poklesu společenského produktu ve všech bývalých sovětských republikách, dnes samostatných státech, a to *bez výjimky.* Všeobecná dezintegrace hospodářských vztahů bývalých sovětských republik se tak stala jednou z určujících příčin hluboké ekonomicko-sociální krize, kterou v té či oné míře procházejí všechny státy SNS, zejména nejvýznamnější z nich – Ukrajina a Bělorusko. Neschopnost politického vedení dvou zmíněných států realizovat radikálnější verzi ekonomické reformy neustále prohlubovala tuto krizi, zasahující všechny sféry společenského života. Rozpad původních finančních vazeb vyvolal zejména v případě Ukrajiny problémy se splácením ruských dodávek ropy a plynu, na nichž je ukrajinská ekonomika plně závislá (jen za dodávky plynu za léta 1993–1994 dluží Rusku 1,2 mld. \$).

Je nutné konstatovat, že nejméně ze všech zemí SNS utrpělo dezintegrací ekonomických vztahů Rusko, a to především proto, že disponuje největším exportním potenciálem.

Statistické údaje jsou v tomto směru jednoznačné. Rusko v současné době exportuje především na Západ produkci v hodnotě 21,3 mld. \$, zatímco všechny ostatní státy SNS vyváží ročně produkci za 1,7 mld. \$. Stejně je to i s importem. Rusko dováží ze západních států produkci za 13,2 mld. \$, zatímco ostatní státy SNS produkci za pouhých 2,3 mld. \$.⁷ *O dominantní ekonomické roli Ruska ve Společenství nezávislých států není tedy pochyb.*

Rusko a ostatní státy SNS se dnes ocitly prakticky mimo všechny světové i regionální integrační procesy. Ale ani Rusko se svým rozsáhlým vnitřním trhem, ani ostatní, často nepřilíhající velké státy SNS nemohly a nemohou zajistit svůj ekonomický růst a vnitřní politickou konsolidaci bez určité míry rozvoje mezinárodní hospodářské spolupráce. Zůstává otázkou, kde mají hledat odbytiště pro své výrobky, zda na Západě, což bylo od počátku vzhledem ke konkurenční neschopnosti nereálné, anebo zda neusilovat o obnovu tradičních kontaktů, a to na novém základě. Právě druhá cesta se Rusku i ostatním státům SNS jevila a dosud jeví jako schůdnější.

Analyzujeme-li situaci v zemích SNS, dospíváme k závěru, že impulzy k těsnější spolupráci přicházejí spíše z bývalých sovětských republik (zejména od určitých kruhů Ukrajiny, Běloruska a Kazachstánu) než z Ruska samotného. Byly to zejména parlamentní volby na Ukrajině a v Bělorusku, v nichž se prosadily spíše prorusky orientované politické síly, které předznamenalý počátek nové etapy ve vývoji vztahů států SNS. Těmito volbami v podstatě skončilo období pokračujícího rozpadu především hospodářských vztahů zemí SNS, v němž jednotlivé státy SNS hodlaly řešit své problémy především cestou izolace od Ruska. Skončilo období, kdy se jim podařilo přesvědčit vlastní veřejnost o tom, že čím více se od Ruska odpoutají, tím lépe se jim bude žít. V ekonomické sféře vedla praktická realizace podobných představ k negativním ekonomickým výsledkům a k citelnému poklesu životní úrovně širokých vrstev obyvatelstva. Dokonce ani pro pobaltské státy, které nebyly a nejsou členy SNS a které řeší problémy svého rozvoje ve specifických podmínkách, nebylo a ani dnes není snadné (a platí to zejména o Litvě) odpoutat se od objektivní ekonomické závislosti na ruské ekonomice.

V souvislosti s požadavky a potřebami vnitřního vývoje států SNS započala proto v roce 1994 etapa postupného sblížení bývalých sovětských republik. *Bylo by ji však chybné interpretovat jako tendenci k obnovení bývalého SSSR.* Výrazem této obecné tendence byla např. iniciativa kazašského prezidenta Nazarbajeva na vytvoření Eurasijského svazu, jejímž cílem bylo změnit do té doby nefunkční SNS ve fungující organizaci.

Dosavadním vyvrcholením snahy o těsnější hospodářskou spolupráci států SNS na rovnoprávném základě se v září 1994 stal návrh předsedů vlád SNS na vytvoření Mezinárodního hospodářského výboru a na uzavření dohody o platební unii. Na schůzce nejvyšších představitelů zemí SNS v Alma-Atě v únoru 1995 byl rámec této spolupráce podstatně rozšířen – byla přijata koncepce kolektivní bezpečnosti (a deklarace o kolektivní bezpečnosti) a memorandum o podpoře míru a stability ve Společenství nezávislých států. Tento dokument, podepsaný všemi 12 členy, obsahuje mj. závazek zdržet se vzájemného vojenského, politického, ekonomického a jiného nátlaku, nevstupovat do bloků namířených proti některé z členských zemí a na svém území zabránit činnosti osob a organizací směřující proti územní celistvosti některého z členských států SNS. I když tento dokument jistě sám o sobě nevyřeší řadu konfliktních situací, které existují mezi jednotlivými státy SNS, je nicméně projevem převládající snahy řešit tyto problémy dohodou, politickými prostředky.

Životním zájmem politických elit jednotlivých států se tedy postupně stává efektivní a mírová spolupráce v rámci SNS. Přitom je podstatné, že tato spolupráce nevylučuje účast jednotlivých států SNS v jiných regionálních seskupeních, přesahujících teritorium SNS. Příkladem může být regionální dohoda deseti muslimských zemí o zóně volného obchodu, podepsaná v březnu 1995 v Islámábádu. Jejími členy jsou Turecko, Pákistán, Írán, Afghánistán a bývalé středoaasijské republiky SSSR, tj. Uzbekistán, Turkmenistán, Kazachstán, Tádžikistán, Ažerbájdžán a Kyrgyzstán.

Rusko, které z objektivních důvodů hraje a bude hrát i v budoucnosti v SNS dominant-

ní roli, je na rozvoji integračních procesů v jeho rámci zainteresováno politicky, ekonomicky i mezinárodněpoliticky. *Orientace na rozvoj vztahů se zeměmi blízkého zahraničí se stala prioritní orientací ruské zahraniční politiky.*

Z ekonomického hlediska se integrační proces v rámci SNS jeví jako významný faktor ekonomické stabilizace Ruska. Vždyť i Rusko může např. svou strojírenskou produkci, konkurenčně neschopnou na světových trzích, prakticky realizovat pouze v rámci SNS.

Z mezinárodněpolitického hlediska se pak tento proces jeví jako důležitý faktor růstu mezinárodního vlivu Ruska nejen na teritoriu bývalého SSSR, ale daleko mimo jeho rámec, v evropské a světové politice. Proto podniklo a podniká energické a nejednou i drazé zaplacené pokusy o nastolení míru v konfliktních zónách bývalého SSSR – v Karabachu, v Podněpří, v Abcházii a v Tádžikistánu – ve snaze zabránit tomu, aby se prostor země SNS stal pod vlivem různých vnějších politických a ideových proudů prostorem jakéhosi geopolitického pluralismu. Ruská zahraniční politika přitom prosazuje ruské národní zájmy, jejichž součástí je i ochrana více než 25 milionů Rusů, kteří dnes žijí v bývalých sovětských republikách. Problémem je ovšem to, že *ruské národní zájmy nebyly zatím zcela jasně definovány*, a proto z koncepčního hlediska není ještě zcela jasné, jak bude vypadat aktivní politika Ruska v rámci Společenství nezávislých států. *Nelze ani vyloučit, že ruská zahraniční politika, především v závislosti na vnitropolitickém vývoji, může sklouznout k prosazování imperiálních zájmů.* Svět dnes většinou posuzuje ruské aktivity v blízkém zahraničí právě tímto způsobem, i když často neprávem. K tomu přispívají i četná prohlášení významných i méně významných ruských politiků a veřejných činitelů – nejen Žirinovského, ale např. i bývalého Černomyrdinova poradce A. Ilarionova, který otevřeně prohlásil, že politikou ruské vlády je obnovení ruské nadvlády nad bývalými sovětskými republikami. I v některých konkrétních krocích ruské zahraniční politiky ve vztahu k zemím SNS se projevují imperiální tendence. Konkrétně jde o snahy využít jejich ekonomické závislosti na Rusku k ekonomickému i politickému nátlaku. Prosazování zmíněných imperiálních prvků v ruské zahraniční politice vůči blízkému zahraničí nelze rozhodně vyloučit ani v dohledné budoucnosti.

Návrat Ruska k imperiální politice v její koncepční podobě by však ve svých důsledcích znamenal rozpad Společenství nezávislých států. A to objektivně není v zájmu Ruska. Tou nejoptimističtější variantou vývoje SNS by patrně v budoucnosti mohla být přeměna SNS v konfederaci, založenou na rovnoprávných vztazích jejích členů.

Současná ruská zahraniční politika

Vlastním cílem ruské zahraniční politiky je přispět svými aktivitami k řešení nejdůležitějšího úkolu – k ekonomické i politické konsolidaci Ruska, k úspěšnému rozvoji transformačního procesu. To může současně přispět i k růstu mezinárodněpolitické prestiže Ruska, oťřesené v samých základech pádem komunismu a rozpadem SSSR.

I po rozpadu bipolárního rozdělení světa a přes vnitřní krizi zůstává Rusko jednou z vedoucích světových mocností a jako takové je konfrontováno s geopolitickými výzvami ve světovém měřítku. Tyto výzvy vycházejí především ze strany Západu. Jejich podstatou je snaha udržet Rusko – pokud možno – v hranicích jeho vlastního teritoria a zapojit ho do systému mezinárodní mírové spolupráce. Přicházejí rovněž z Východu, jehož častou snahou je zapojit nejen státy Střední Asie, ale i muslimské republiky, které jsou součástí Ruské federace, do sféry muslimských zájmů. A přicházejí i z tichooceánského regionu, především z Číny, z Japonska a ze zemí jihovýchodní Asie, které jsou připraveny k mírové expanzi na Sibiř a na ruský Dálný východ.

Rusko je tedy konfrontováno s celou řadou aktivit v nejrůznějších oblastech světa, na něž jako světová velmoc a v souladu se svými národními zájmy nemůže nereagovat. *Chceme-li však vymezit základní směry ruské zahraniční politiky a její priority, pak se jedná o dva základní směry:*

- 1) *o orientaci na rozvoj vztahů se státy blízkého zahraničí,*

2) o orientaci na rozvoj vztahů s vyspělými státy západního světa, na spolupráci při řešení problémů světové a zejména evropské bezpečnosti, dnes hlavně na řešení sporných problémů ve vztahu k NATO.

Do popředí se dostala otázka možného rozšíření NATO o země střední Evropy a v souvislosti s tím i otázka systému globální bezpečnosti, který by zahrnoval rovněž Rusko. Rusko nejednou vyjádřilo a ze svého hlediska i zdůvodnilo svůj zásadní nesouhlas s rozšířením členské základny Severoatlantické aliance na východ.

Současná diskuze se také soustřeďuje na negativní stanovisko Ruska a jeho důsledky, přičemž toto stanovisko je většinou interpretováno jako neměnné. V jejím průběhu západní politika jednoznačně odmítla právo Ruska vetovat z jakýchkoli důvodů budoucí členství jiných zemí v NATO. *Stranou diskuze však zůstává možnost a podmínky změny ruského stanoviska*, což nelze vyloučit. I když navenek je pro ruskou zahraniční politiku příznačný tvrdý postoj k otázce rozšíření NATO o země střední Evropy, současně se podle zdrojů samotného Severoatlantického paktu objevily *jisté náznaky toho, že by Rusko za určitých podmínek mohlo rozšíření NATO o země střední Evropy akceptovat*. Podle agentury Interfax prohlásil např. vysoký představitel ruského Ministerstva zahraničních věcí: „Moskva nebude mít námitky proti rozšíření NATO na východ pouze v případě, že v důsledku tohoto kroku neutrpí národní bezpečnost Ruska.“⁴⁸ V této souvislosti stojí za zmínku i „norský model“ členství v NATO, který se zdá pro Rusko přijatelný v případě středoevropských zemí.

V tom zřejmě spočívá klíč k řešení problému, nikoli tedy v silných slovech na adresu Ruska. Předem bylo nutné totiž očekávat, že Rusko za svůj souhlas s rozšiřováním NATO o země střední Evropy, za svůj „ústupek“ v tomto směru, bude požadovat určitou kompenzaci. Nemohl to tedy vyřešit pouhý individuální program Partnerství pro mír. V Rusku má totiž otázka rozšíření NATO svou důležitou *vnitropolitickou dimenzi*, je spjata s rozvíjejícím se předvolebním zápasem, stává se nikoli bezvýznamným předvolebním argumentem. Proto bylo nutné zahájit seriózní dialog s Ruskem na toto téma.

Náměstek ministra zahraničí USA pro Evropu a Kanadu Richard Holbrooke v této souvislosti napsal: „*Nová definice rozšířeného působení NATO v Evropě vyžaduje navázání souběžného dialogu s Ruskem. Nová bezpečnostní struktura musí být otevřená, založená na spolupráci a Rusko v ní bude hrát důležitou roli.*“⁴⁹ Tuto skutečnost si uvědomily i státy Evropské unie, které po dvoudenním neformálním setkání ministrů zahraničních věcí v jihofrancouzském Carcassonu v březnu 1995 navrhly NATO a Rusku, aby uzavřely tzv. pakt stability, jenž by měl obsahovat způsob konzultací mezi NATO a Ruskem o všech bezpečnostních oblastech, vzájemné záruky o neútočení i společné prohlášení o obranné povaze NATO.

Hledá se prostě cesta k dohodě, která by respektovala bezpečnostní zájmy Ruska i bezpečnostní zájmy členů *rozšířené* Severoatlantické aliance. Je reálné předpokládat, že tato cesta bude nalezena. Za současné krizové situace v Rusku je totiž tento stát životně zainteresován na rozvoji všestranné spolupráce se Spojenými státy i s ostatními vyspělými státy západní Evropy, stejně jako z *jiných důvodů* jsou USA a západní státy zainteresovány na spolupráci s Ruskem. Možnosti takové dohody naznačují Kozyrevova slova, že Rusko nechce souhlasit s dohodou, která „*by brala v úvahu jenom zájmy Ruska*“. Ostatně ruská zahraniční politika již jednou předvedla překvapenému světu souhlas s řešením, které po dlouhá léta vylučovala. Mám na mysli souhlas se sjednocením Německa a se zapařením tohoto sjednoceného Německa do NATO.

Závěry z analýzy ruské skutečnosti pro českou zahraniční politiku

1) Nelze předpokládat, že by v roce 1995 dosáhla ruská ekonomika stabilizace, o niž usiluje Černomyrdinova vláda. I nadále je nutné počítat s vnitřní nestabilitou a s nepředvídatelností ruského politického a ekonomického vývoje, s nečekanými výkyvy, a tedy i s *problémy, které bude Rusko mít při plnění svých konkrétních závazků i vůči České*

republice. Je zájmem České republiky rozvíjet vzájemně výhodné hospodářské styky s Ruskem všude tam, kde pro to existují podmínky. V souvislosti s tím je třeba hledat na ruském trhu nové možnosti a používat nové a netradiční přístupy. Ze skutečnosti, že ruská ekonomika jako celek je zasažena krizí, ještě nevyplývá, že na ruském trhu – *při jeho konkrétní znalosti* – neexistují možnosti výhodných hospodářských aktivit, jak o tom ostatně svědčí činnost řady západních podniků a organizací a v poslední době i činnost některých českých podniků, které těchto možností využívají. Přestože Rusko zatím plní své závazky, pokud jde o dodávky ropy a plynu, je nutné pro situace, které nelze za daného stavu věcí v Rusku zcela vyloučit, počítat s náhradním alternativním řešením a při zajištění rozhodujících potřeb naší ekonomiky se *nespoléhat jen na Rusko.*

2) Vzhledem k rostoucímu vlivu jednotlivých regionů Ruska v jeho ekonomickém životě, jenž má *trvalý charakter*, je nutné věnovat odpovídající *pozornost hospodářským vztahům* s těmito regiony, které dnes vystupují jako subjekty ve větší či menší míře nezávislé na rozhodovacích procesech v Moskvě. Přitom jde o regiony velmi rozsáhlé, bohaté na surovinové a energetické zdroje a v nejednom případě charakterizované i více či méně rozvinutou průmyslovou základnou, nabízející – v každém případě perspektivně – zajímavé možnosti hospodářské spolupráce. I zde již řada českých podniků učinila první kroky. Přitom hospodářské vztahy s jednotlivými ruskými regiony by patrně mohly do jisté míry kompenzovat zřejmé chronické problémy v hospodářských vztazích s Moskvou.

3) Pozornost si zaslouží *možnosti hospodářské spolupráce se všemi státy Společenství nezávislých států.* Nelze vyloučit, že vzájemně prospěšné a efektivní hospodářské styky bude možné rozvíjet i těmi bývalými sovětskými republikami, které v minulosti (v podmínkách tuhé centralizace) stály na okraji československého zájmu. Vznik samostatných států na území bývalého Sovětského svazu může odhalit zcela nové možnosti hospodářské spolupráce, jak to naznačila cesta ministra Zieleniece do čtyř středoasijských států. V asijské oblasti vystupuje do popředí význam vztahů s Kazachstánem, reprezentujícím důležitého potenciálního hospodářského partnera a představujícím jednoho z nejvýznamnějších činitelů vývoje SNS. V evropské části bývalého SSSR je to pak Ukrajina, představující novou potenciální evropskou velmoc, země se zatím pasivním, ale obrovským ekonomickým potenciálem. Z řady důvodů by Ukrajina v české zahraničněpolitické koncepci měla zaujímat místo srovnatelné s Ruskem a nelze vyloučit, že perspektivně její význam dokonce převáží.

4) Ve vztahu k ruské politické scéně je třeba se zcela oprostít od personalistického a nejednou emocionálního přístupu k hodnocení těch či oněch představitelů ruského politického života. Orientovat se jen na podporu Jelcina nebo v dalším vývoji jen na podporu některého dalšího vedoucího politika Ruska by bylo chybou. Česká politika bude muset plně *respektovat reality ruského politického života*, tzn. eventuálně spolupracovat i s těmi ruskými politiky, kteří nám nebudou vyhovovat svou hodnotovou a politickou orientací. Ve vztahu k Rusku je třeba vůbec vypracovat větší počet alternativ a k této skutečnosti bude patrně nutné přihlížet i při formulaci různých oficiálních stanovisek.

5) Na základě postojů Západu k čečenské krizi lze *těžko předpokládat, že tato krize ve svých mezinárodněpolitických důsledcích a souvislostech urychlí vstup České republiky do NATO.* *Současně nelze v české zahraniční politice kalkuloval s negativním stanoviskem Ruska k rozšíření aliance jako s neměnným stanoviskem.* Veškeré zahraničněpolitické aktivity v tomto směru bude patrně žádoucí rozvíjet s přihlédnutím k možnosti změny tohoto ruského stanoviska. Přitom s vědomím, že řešení této otázky – tak důležité z hlediska zajištění naší bezpečnosti – nezáleží na nás, ale především na silách, působících mimo nás.

6) Analýza současné ruské reality svědčí o tom, že možnosti Ruska stát se v dohledné budoucnosti skutečnou hrozbou pro nezávislost zemí střední Evropy, tedy i České republiky, jsou prakticky mizivé. Rusko bude velmi dlouho plně zaměstnáno samo sebou, než aby mohlo efektivně ohrozit nezávislost států mimo hranice bývalého sovětského impéria. Nehledě na to, že by státy NATO podobný posun v ruské politice *ve svém vlastním zájmu* nemohly akceptovat. Tato skutečnost by měla ovlivnit úvahy české zahraniční politiky

o rychlosti vstupu do NATO, která by měla být přiměřená především našim ekonomickým možnostem. Vzhledem k tomu, že Rusko je a zůstane významným faktorem evropské a světové politiky, lze předpokládat i růst významu vztahů České republiky s touto mocností.

¹ Вопросы экономики, 2/1994, s. 49.

² Эконом, 22/1994, s. 54.

³ Тамtéž.

⁴ Деловой мир, 16. 7. 1994.

⁵ Литературная газета, 8. 2. 1995.

⁶ Независимая газета, 17. 2. 1995.

⁷ Виз Экономическая жизнь, 35/1994, s. 18.

⁸ Lidové noviny, 28. 2. 1995.

⁹ Lidové noviny, 23. 3. 1995.